

Душан Р. Живковић¹
Универзитет у Крагујевцу
Филолошко-уметнички факултет
Одсек за филологију
Катедра за српску књижевност

ПРИРОДА И ЗНАЧАЈ ТЕОРИЈЕ ОТВОРЕНОГ ДЕЛА УМБЕРТА ЕКА²

Овај рад представља анализу природе и значаја Екове теорије отвореног дела, посредством следећих аспеката: 1. утицаја Џојсове поетике; 2. природе и функције амбигвитета; 3. мултидисциплинарности у студији *Отворено дело* (1962); 4. теорије информације; 5. односа теорије отвореног дела и интертекстуалности; 6. поимања аутора, текста и читаоца у студији *Отворено дело* и њихове теоријске надградње у Ековим каснијим студијама; 6. утицаја теорије отвореног дела на стварање хипертекста; 7. примене теорије отвореног дела у Ековим романима. У *Отвореном делу* Умберто Еко је постао иноватор дифузног процеса структурирања „отворености значења“, стварајући иновативне, динамичне амбигвитете који су допринели развоју нове визије савремене културе.

Кључне речи: Умберто Еко, отворено дело, амбигвитет, интертекстуалност, хипертекст, мултидисциплинарност, постмодернизам

Увод

Теорија отвореног дела Умберта Ека (Umberto Eco, 1932-2016)³ означила је прекретницу у односима стваралачких и интерпретативних перспектива модерне уметности, истовремено наговестивши и плурализам у поетици постмодернизма (уп. Наџион 2000: 12, - у стварању интерактивног процеса комуникације између ауторове сугестије, текста и читаоца, односно - читаочеве активне улоге (уп. De Malac 1971) у интерпретирању и умножавању значења текста.

У студији *Отворено дело* (*Opera aperta*, 1962) Еко је⁴ дефинисао основне теоријске поставке стварања „организованог нереда“, који је у

1 dusan.zivkovic@filum.kg.ac.rs

2 Истраживање спроведено у раду финансирало је Министарство науке, технолошког развоја и иновација Републике Србије (Уговор о реализацији и финансирању научноистраживачког рада НИО у 2023. години број 451-03-47/2023-01/ 200198).

3 У спајању научних и уметничких мисија: професора семиотике на Универзитету у Болоњи, романописца, есејисте, теоретичара књижевности, филозофа културе - Умберто Еко је постао један од најзначајнијих интелектуалаца савременог доба.

4 „Огледи ове свеске развијају тему изнесену у саопштењу на XII интерационалном конгресу филозофије, 1958. године, под насловом *Il problema dell'opera aperta* (*Проблем отвореног дела*). Развити један проблем неће речи и решити га: то може само

светској књижевности инициран у авангарди и настављен у антиципацији постмодерне књижевности. Наиме, логика савременог доба није затворена у систем једносмерних узрока и исхода, већ је динамичне, нелинеарне природе. Самим тим, одсуство унивокности у књижевном делу значи и одсуство линеарности у стварању и рецепцији, узрокујући „организовани неред” и амбигвитет у језику.

Према томе, теорија отвореног дела, како резимира Јован Делић, остварује се „као стваралачки програм, критички налаз, и теоријско утемељење модерне књижевности и као интерпретативни метод” (Delić 1991: 264).

У циљу синтезе природе и значаја теорије отвореног дела, овај рад ће обухватати следеће процесе: од проучавања појмовне генезе, преко отворености значења у ширем смислу „као услова сваког естетског уживања” (Еко 1965: 63), до иманентних одлика поетике отвореног дела, као и њених даљих надградњу и применама.

У овом контексту, анализираћемо теорију отвореног дела посредством следећих аспеката: 1. утицаја Џојсове поетике; 2. природе и функције амбигвитета; 3. утемељења и надградње мултидисциплинарности; 4. основних одлика теорије информације; 5. утицаја теорије отвореног дела на дефинисање појма интертекстуалности; 6. односа студије *Отворено дело* и Екових каснијих студија; 7. утицаја теорије отвореног дела на стварање хипертекста; 8. примене теорије отвореног дела у Ековим романима.

1. Џојсова поетика и Отворено дело

Екова теорија отвореног заснована је на анализама стваралаштва Џејмса Џојса: од теоријских принципа у Џојсовим аутопоетичким ставовима о активној улози читаоца до њихових примена у кључним семантичким аспектима:

Студија о Џојсовим (Јојсе) поетикама⁵, која запрема други дио ове свеске, настоји, напротив, да исти проблем освијетли као доминантну тему естетске формације једног особеног умјетника; а изабран је Џојс, јер се вјеровало да се у историји његова развитка може посматрати особеност обрасца огромне промјене која је захватила модерну западну културу. (Еко 1965: 13)

Модерно приповедање ствара „дисолуцију заплета”, растварање које тежи ка децентрализацији, преображају и преиспитивању традиције, а управо та особина ствара отвореност значења у дијалозима писца и читаоца.

У овом контексту, Џејмс Џојс је у *Финеџановом бдењу* тражио узорног читаоца који „болује” од идеалне *insomnia*-е (несанице), односно, активну улогу читаоца који својим знањем, иновативношћу и генерално

да значи објаснити му термине на такав начин да се омогући темељитија дискусија.” (Еко 1965: 13)

5 Еко је касније (1965) уобличио проучавање Џојсовог стваралаштва у посебном издању *Џојсових поетика* (*Le poetiche di Joyce*).

- својим цивилизацијским искуством спознаје све аспекте ауторових интенција, а такође и надграђује и ствара нове семантичке системе на основу ауторових путоказа. Ова идеја означава први Џојсов аутопoетички принцип који је пресудно утицао на теорију отвореног дела, посебно у приказивању отуђености модерног човека посредством модификације мита о Одисеју у Џојсовом Уликсу, као и у Ековим интерпретацијама *Финегановој бдења* (*Finnegans Wake*), у којима је дата суштинска проблематика дефиниције отвореног дела: „док је космос *Финегановој бдења* писмо једног хаоса, дефинирати га - значи показати, сугерисати његову суштаствену двосмисленост.” (Еко 1965: 215)

Стваралаштво Џејмса Џојса јесте попут лавиринта кога писац ствара у сарадњи са читаоцима, откривајући безграничност комбинација значења у мрежи разнородних текстова који чине принцип јединства супротности: „Требаће, дакле, да се запитамо, не може ли се читав џојсијански опус сматрати генетичком историјом једне поетике, шта више, дијалектичком историјом разних поетика, супротних и комплементарних.”⁶ (Еко 1965: 218)

У овом је духу Умберто Еко, у синтези ставова о Џојсовој мисији, такође имплицирао и богатство разнородних утицаја у сопственом стваралачком поступку: „Читаво Џојсово дело нам се пружа као терен сусрета и сазријевања низа визија умјетности, које овђе налазе свој најегземплярнији и најпровокативнији израз.” (Еко 1965: 218)

Према томе, у студији *Отворено дело* имплицитно је присутна теза о Џојсовом опусу као једном од најбитнијих чинилаца дифузних односа према принципима метатекстуалности: „Нико као Џојс није учинио да његови ликови говоре толико о поетици и естетици.” (Еко 1965: 217) Овај став означава синтезу уметничког преображаја света путем организационих образаца посредством читаоачеве слободе у интерференцијама херменевтичких кључева и у стварању нових поливалентних веза. Зато се Еково и Џојсово дело могу најкраће окарактерисати као јединства супротности.

2. Амбигвитет у Отвореном делу

У теорији отвореног дела, амбигвитет (lat. *ambiguitas* - двосмисленост) има значајну улогу у стварању отворености значења: „Ради се о томе

6 Треба истаћи да наслов Екове студије *Od Summa do Finnegans Wake* (*Od Sume do Fineganovog bdenja*) сугерише да су Џојс и Еко кренули од истих полазних тачака, образујући се на темељима средњовековне теолошке мисли, а затим стварајући структуре преиспитивања традиције: Џојс полази од *Summa theologiae* Томе Аквинског (St. Thomas Aquinas, итал. San Tommaso d'Aquino, [...] Aquinas, [...] Doctor Angelicus, 1224/25–1274 (<<https://www.britannica.com/biography/Saint-Thomas-Aquinas>>), у свом строгом католичком образовању, да би даље деконструисао њена значења (уп. Derida 1979: 105), стигавши до „тајанственог писма” *Финегановој бдења* и успоставивши слободне асоцијације између подсвести појединца и палимпсеста цивилизације. Такође, Умберто Еко полази од дела Томе Аквинског (у својој докторској дисертацији) али фокус ставља на превредновање односа између средњовековне традиције и савременог доба, да би касније успоставио нове, нелогоцентричне односе између теоријских аспеката и њихове примене у будућем романескном опусу.

да се израде обрасци односа у којима би двосмисленост нашла оправдање и стекла позитивну вредност.” (Еко 1965: 15) Наведени Екови ставови блиски су идејама Романа Јакобсона о амбигвитету као иманентној одлици поетског језика, „јер амбигвитет представља неутуђиву унутрашњу одлику сваке поруке усредсређене на саму себе – укратко пратећу карактеристику поезије” (Jakobson 1966: 313; цит. према: Ковачевић 2012: 105).

Поред наведене сличности Екових и Јакобсонових ставова у посматрању амбигвитета као иманентне одлике књижевности, у теорији отвореног дела Еко експлицитније поставља амбигвитет као централни појам, истичући доминацију „радикалног” амбигвитета као аутопоетичког елемента, у коме аутор ствара сугестију двоструке асоцијативности, обликујући вишеструке метатекстуалне аспекте у преиспитивању традиције, истовремено развијајући и дифузну критичку свест у преиспитивању сопственог стваралачког поступка.

3. Мултидисциплинарности у студији Отворено дело

Умберто Еко није тежио структурирању кохерентног појмовног система, већ је феномен отворености уобличио посредством мултидисциплинарних појмова из семиотике, естетике, лингвистике, теорије и историје уметности: „У ствари огледи првог дијела ове свеске представљају толико различитих начина да се један те исти проблем сагледа са разних становишта, испитујући га поступно разним концептуалним средствима.” Еко 1965: 13)

На пример, у тексту „Енформел и отворено дело”, посредством анализе природе и функција поетике енформела, Еко сугерише и комплементарне односе сликарства, књижевности и музике, у стварању јединства различитости „бескрајне пролиферације” (Еко 1965: 146) у савременој култури.

Након ових релација, Еко прелази на ширу, мултимедијалну примену теорије отвореног дела у тексту „Случај и интрига (телевизијско искуство и естетика)”, у коме разматра природу, функције и сфере утицаја директног снимања, као „тражења и увођења кохеренције и јединства у непосредној хаотичној различитости догађаја” (Еко 1965: 175).

Поред проучавања савремених тековина западне цивилизације, у тексту „Зен и Запад” Еко проучава примену и модификације Зена, с једне стране – у тежњи ка очувању достојанства његовог источњачког духа, а с друге стране – у отворености значења створеног посредством интерференција западног и источњачког искуства, као и у свести о западњачком помодарству, поједностављивању и удаљавању од изворних, посвећеничких зен принципа духовног буђења.

У свим наведеним односима, Еко сматра да се савремена динамична култура не може посматрати у строгом линеарном, методолошком оквиру и да је самим тим неопходна свестрана анализа која објашњава њихове динамичне „поливалентне везе” (Еко 1965: 182), „отварајући једну нову страницу социологије и педагогије, осим једне странице

историје умјетности” (Еко 1965: 59). Дакле, Екова теорија отвореног дела тежи изградњи мултидисциплинарне свести која је утицала на развој и сарадњу друштвено-хуманистичких наука у савременом добу.

4. Теорија информације

Поглавље „Отвореност и теорија информације” представља значајан део теорије отвореног дела у контексту одређивања односа ауторове сугестије, информације и читалачке суме искуства. Да би објаснио процесе транспоновања информације, Еко полази од најширих од поимања информације у језику, преко друштвених токова информације, до информације у књижевном делу: „Теорија информације тежи за тим да израчуна количину информације садржане у једној вијести.” (Еко 1965: 92)

Другим речима, полазне тачке Екове теорије информације представљају једноставни примери у оквиру референцијалне функције језика, да би, преко односа значења и информације – били објашњени аспекти оригиналности и динамичности поетског језика: „Информација је, дакле, једна активна количина, она је нешто што се додаје нечему што ја већ знам и што ми се приказује као оригинална тековина.” (Еко 1965: 92) Међутим, Еко сугерише да се појам израчунавања „количине” не може свести на једну линеарну, дефиницију, као што то не може ни сам поетски језик у чијем је корену радикални амбигвитет, који доприноси умножавању значења – у стварању вишеслојних дијалога између писца и читаоца (уп. Živković 2008).

Након одређивања природе информације, Еко прелази на могућности њиховог комбиновања и модификација. На тај начин примењује и надграђује мистични принцип *Ars Combinatoria* (уп. *Lajbnič 1666*) („комбинаторичка уметност”), који истовремено надграђује у контексту комбинаторичких могућности стварања и тумачења отвореног дела: „Јер је ова врло позната конструкција, читљива у више смерова, заиста она коју на пример доносе изучаваоци информације када испитују технику конструкције укрштених речи, ради проучавања статистичких могућности које двије или више секвенција слова имају, да би се комбиновале у разним вјестима.” (Еко 1965: 114)

Да бу представио онтолошке димензије реда и нереда, облика и отворености дела као епистемолошке метафоре, Еко, дакле, сугерише посвећеном читаоцу сагласја између отвореног дела и античке изреке која се може читати са свих страна, вертикално, хоризонтално и у реверзибилном току. На тај Еко повезује мистичну традицију комбинација значења и истовремено ствара путеве „менталне хипертекстуаности” (Živković 2019 113) нелинеарне литературе⁷.

⁷ Систем кодова укрштених речи доминантан је и у поетици структурирања и рецепције књижевног дела, од мистичне традиције, преко Џојсових бесконачних значења, Борхесовог топоса библиотеке) [...] до поетичких укрштатаја постмодернистичких одлика стваралаштва Милорада Павића и Умберта Ека (уп. Živković 2016).

5. Утицај теорије отвореног дела на дефинисање појма интертекстуалности

Поред доминантног утицаја Бахтиновог учења о дијалогизму (односно – „дијалошкој узајамности текстова”)⁸ сматрамо да је на грађење теорије интертекстуалности Јулије Кристеве (уп. Kristeva 1967a, 1967b)⁹ утицала и теорија отвореног дела Умберта Ека, посебно у сферама читаоачевог учења у надградњи традиције, посредством читалачке суме искустава, као и генерално – у развоју компаративне свести о умрежености и текстова и динамичности њихових интерференција, кроз „друкчију позицију умјетничког дјела у друштву” (Еко 1965: 59). Наведене ставове можемо аргументовати анализом односа аутора, текста, читаоца и друштва у опсервацијама Јулије Кристеве: „Књижевни текст се умеће у целину текстова: он је писање – реплика (*écriture – répliqué*) (функција или негација) неког другог (неких других) текстова. Својим начином писања, читајући пређашњи или истовремени књижевни корпус, аутор живи у историји, и друштво се уписује у текст.” (цитат је преузет из: Егг 2002: 238)

Идеја повезаности знакова културе које аутор и читалац селектују и надграђују представља основни елемент њиховог дијалога, при чему се обједињују спољашњи и унутрашњи приступ проучавања књижевног дела – структура текста и динамичност његовог контекста у односима текстова који истовремено коегзистирају, а могу припадати и различитим цивилизацијским слојевима. Дакле, у књижевном делу богатом интертекстуалним аспектима остварује се вишеструкост перспектива отворености значења.

Осим ове теоријске поставке, постоји још један практичан аспект који повезује теорију отвореног дела и интертекстуалност: да подсетимо, управо је као кључни пример отвореног дела Еко изабрао Џојсов опус, и описао јединство различитости коришћених извора у Џојсовим делима, док ће овај феномен Јулија Кристева прецизније дефинисати кроз појам интертекстуалности, као динамичног процеса умрежавања текстова.

Такође, треба истаћи да је Ролан Барт (Ментор Јулије Кристеве на студији о Бахтиновом дијалогизму), заслужан за развој и популаризацију теорије интертекстуалности, као и њеног утицаја на поетику постмодернизма. Ролан Барт се чак више и од Јулије Кристеве фокусира на односе читаоца и текста, у проучавањима нелинеарних текстуалних структура, сматрајући сваки текст интертекстом, фрагментом интертекстуалне мреже (уп. Bарт 1986: 9–10).

8 У идеји повезаности текстова, Бахтин поима текст као „исказ”, систем значења који се налази у „дијалошкој узајамности” и „одражава све текстове (у границама) дате мисаоне сфере” (Bahtin 1995: 12) (Živković 2016: 8).

9 Јулија Кристева је у студијама *Bakhtine. Le mot, le dialogue et le roman* (1967) и *Pour une semiologie des paragrammes* (1967) поставила основе теорије интертекстуалности („l’intertextualité”).

Дакле, комплементарне теорије Умберта Ека, Ролана Барта и Јулије Кристеве¹⁰ допринеле су развоју интердисциплинарности у другој половини 20. века, а у ширем, практичном смислу поставиле су и основе постмодернистичких аспеката, у којима доминирају дијалози читаоца и писца у интертекстуалним превредновањима традиције. (уп. Pfister 1991: 209).

6. Односи студије Отворено дело и Екових каснијих студија (у контексту надградње теорије отвореног дела)

Теоријске ставове у студији *Отворено дело* Еко је применио, допунио и надградио у студијама: *Код* (Codice, 1978), *Улога читаоца* (*Lector in fabula* (1979), *Шест шетњи по наративној шуми* (*Sei passeggiate nei boschi narrativi*, 1994), *Границе тумачења* (*I limiti dell'interpretazione*, 1990)¹¹, *О књижевности* (*Sulla letteratura*, 2002), итд.

У студији *Код* Еко је променио конвенционално схватање кода као затвореног система значења, при чему је истакнута његова формална и семантичка динамичност, као и процес комуникације са другим кодовима. „Код није правило које затвара, већ може да буде правило – матрица које отвара, које омогућава стварање бесконачних појава, дакле, он је почетак игре, једног неконтролисаног вртлога (Еко 2004: 15).” (Živković 2014: 262) У овој дефиницији Еко је обухватио спољашњи и унутрашњи контекст: од поступака структурализације отвореног дела до његових вишеструких семантичких комбинација и варијација у процесу рецепције.

У овом контексту, иако је у студији *Отворено дело* Еко сугерисао релације између ауторових интенција значења и емпиријског читаоца, као и односе интенције дела и „идеалног” читаоца¹², прецизније је дефинисао ове појмове у студији *Границе тумачења* истичући једну од основних одлика поетике отвореног дела: „Будимо реални – ништа није богатије значењем од текста који тврди да се са смислом развија.”

10 У овом раду анализира се утицај Екове студије *Отворено дело* на конституисање основних домена интертекстуалности у ставовима Јулије Кристеве и Ролана Барта, док би проучавање свих односа теорије отвореног дела и будућих надградњи теорија интертекстуалности (у ставовима Манфреда Пфистера, Улриха Бројха, Николаса Цурбруга, Марка Јувана итд.) представљало предмет посебног рада.

11 „Наиме, првобитне принципе из првог издања студије *Отворено дело* Еко је постепено допуњавао управо детаљнијим проучавањима руског формализма и структурализма: у студији *Границе тумачења*, Еко ретроспективно, аутокритички истиче измене у односу на прво издање *Отвореног дела*.” (Živković 2014: 263) „У издању из 1967, после прерађене француске верзије из 1965. и после мог сусрета са Јакобсоном, руским формалистима, Бартом и француским структурализмом) написао сам „пажњу ваља преместити с поруке, као објективног система могућих информација, на комуникативни однос између поруке и примаоца: на однос у коме интерпретативна одлука примаоца представља стварну вредност могуће информације.” (Еко 2001: 21)

12 Такође, поред овог одређивања идеалног читаоца у *Отвореном делу* и *Границама тумачења* треба напоменути да Умберто Еко ипак чешће користи термин „узорни” читалац након *Улоге читаоца* (уп. Војанић Ћirković 2020: 134).

(Еко 2001: 14) Овај став заправо представља ауторов позив читаоцу ка заједничком стварању универзума дела, које се остварује у тежњи ка обликовању *intentio operis* (интенције дела, односно, тежње дела ка бесконачности значења (пошто интенција дела надређена интенцији аутора (*intentio auctoris*), и да емпиријски читалац посредством својих дифузних интенција (*intentio lectoris*, уп. Еко 1979) трага за потенцијалним значењима, приближавајући се према томе, интенцији дела (*intentio operis*), која обједињује односе ауторове сугестије и читаочевог „коауторства” (Živković 2014: 263).

Допуну овог става о процесу стварања значења проналазимо у Ековој збинци огледа *Шести шетњи по наративној шуми* (*Sei passeggiate nei boschi narrativi*, 1994): („Могли бисмо рећи да прича и заплет нису функције језика него структуре које увек могу да се преведу на други семиотички систем.” (Еко 2003: 44) Еко, дакле, надграђује формалистичке појмове приче и заплета, спајајући их са реактулизованом теоријом отвореног дела; на тај начин, ови појмови, у проширеном, модификованом облику постају сегменти савремене семиотике (уп. Petković 1984), проналазећи своју примену, у мултидисциплинарном приступу проучавања интерсемиотичких принципа. (уп. Živković 2014: 265–266)

7. Ушницај теорије отвореног дела на стварање хипертекста

Екова теорија отвореног дела утицала је на стварање хипертекста као нелинеарног, дифузног феномена. У зависности од комбинација и начина повезивања лексема, одредница и поглавља, постиже се семантички и формални преображај дела: „Различити коренови основа комбинују се тако да чине чвор значења, где постаје једна реч доминантна, а с друге стране, свака од њих може да се сретне и нађе у узајамном односу са центрима алузије, који су још увек отворени према новим констелацијама и новим центрима читања.” (Еко 1965: 114)

Развијајући наведену Екову концепцију дифузних односа комбинација полицентричних, семиотичких аспеката, информатичар Теодор Нелсон (Theodor Nelson), годину након објављивања Екове студије *Отворено дело*, дефинисао је појам хипертекста (1963), као: „несенквенционирани метод писања – то је текст који се грана и читаоцу препушта избор, а најбољи резултат се постиже када се текст чита са интерактивног екрана.” (уп. Landau 1994)

Први део дефиниције о разгранатости текста и читаочевој селекцији и стварању нових значења идентичан је са Ековим ставовима, али Нелсон експлицитно истиче и интерактивни медиј и тиме у суштини проширује и осавременује теорију отвореног дела.

Такође, у духу Екове идеје о коауторству читаоца и аутора у стварању семантичких интерференција, Џорџ Ландау (George Landow), „дефинише хипертекст као информациону технологију електронских веза, сачињену од блокова, лексија. Ова детерминација подударна је са Ековим поимањем односа мреже и центара алузије, у разгранатости и пролиферацији.”

(Živković 2007: 29) Ландау такође сматра да је улога аутора редукована у интерактивној литератури, чак да хипертекст и „нема ауторе у конвенционалном смислу [...] већ као текстуални медиј преображава аутора у уредника или члана развојног тима” (Landau 1997: 100).

Еко је, дакле, поставио основе стварања нове глобалне, виртуелне комуникације (уп. Živković 2007; Pati 2021). У развоју ере компјутера¹³ целокупна цивилизацијска парадигма савременог доба претворена је у „циновски екран”¹⁴, на коме се стварају динамични дијалози између ауторових сугестија значења и умрежених читалачких перспектива.

8. Основни аспекти примене теорије отвореног дела у Ековим романима

Своја теоријска начела Еко је применио у романима *Име руже* (*Il nome della rosa*, 1980), *Фукоово клајно* (*Il pendolo di Foucault*, 1988), *Остворено дана пређашње* (*L'isola il giorno prima*, 1994), *Баудолино* (*Baudolino*, 2000), *Тајанствени пламен краљице Лоане* (*La misteriosa fiamma della regina Loana*, 2004), *Прашко гробље* (*Il cimitero di Praga*, 2010) и *Нулли број* (*Numero zero*, 2015).

У *Имену руже* – првом и најзначајнијем роману Умберта Ека, остварено је превредновање средњовековне културе посредством технике пронађеног рукописа. Монах Адсо, некадашњи искушеник и „очевидац чудесних и страшних збитија” (уп. Еко 2004d: 13) (Živković 2016: 72), позива читаоце да одгонетну тајне опатије. Тако је створено иновативно обједињавање средњовековног схватања уметника као медијума божанске воље и стваралачке улоге читаоца у поетици отвореног дела. Отворени дијалози са читаоцем иницирани су посредством јединства различитости четири основна подтекста: Аристелове *Поетике* (као отровне, забрањене књиге чије откривање покреће смрти у опатији), *Откривења Јованог* (у функцији наговештаја Апокалипсе – као цитата на улазима у одаје библиотеке – лавиринта), детективистике у духу Шерлока Холмса, (али у надграђеном, ерудитном духу трагања за интертекстуалним везама мистичних цивилизацијских кодова) и Борхесове *Вавилонске библиотеке* као универзума значења.

„Организован не ред” (уп. Еко 1965) отвореног дела обликован је и у *Фукоовом клајну* посредством преплитања перспектива историје и

¹³ У каснијим проучавањима, Еко је наградио ставове из студије *Отворено дело* и применио их на феномен хипертекста. На пример, у текстовима: *Come si scrive un romanzo* и *Vegetal and mineral memory: The future of books* Еко анализира примену интерференција формалних и семантичких аспеката у стваралачком процесу, као и могућностима умножавања значења интерактивне књижевности. „С друге стране, у интервјуу са Патриком Копокком (Patrick Coprock), *A conversation on information* (*Разговор информацији*), Еко ипак истиче да хипертекст никако не може бити сврха самом себи, већ представља само средство, медијум у смислу хипер-система који преноси „менталну” хипертекстуалност.” (Živković 2007: 31)

¹⁴ Доступан на: <http://www.bibalex.org/attachments_en/publications/files/umberto_eco_.pdf>.

легенди, извора различитог порекла, канонских и апокрифних значења, тајни Темплара, масонских удружења, Розенкројцера, Илумината итд. У овим наративним токовима присутна је Екова сугестија активног учешћа емпиријског читаоца у разоткривању мистерија тајних организација од средњег века до савременог доба.

У трећем роману - *Оштрво дана пређашњеџ*, Еко ствара отвореност значења посредством двојне наративне перспективе: с једне стране, постоји „објективни” (али не и свезнајући) приповедач, а, с друге стране, доминантна је техника пронађеног рукописа, приповест Роберта Де Ла Грива из 17. века, која је „колико прозрачна толико и магловита” (Еко 1995: 70). У овом ставу према, Еко преузима на себе улогу наводног „приређивача” у функцији активирања читаоцевог критичког односа према питањима веродостојности Робертове приповести.

Након овог барокног слоја, Еко се у роману *Баудолино* враћа средњовековним перспективама, али уместо мрачне атмосфере средњовековне опатије у (Имену руже), присутни су елементи хумора и пародије у односима историје и фикције. Оснивање семантичког система „састоји се у Баудолиновом приповедању чудесних авантура византијском хроничару Никити¹⁵, док Еко ствара динамичност нарације тако што прелази са Баудолиновог исповедног тона на перспективу свезнајућег приповедача” (Živković 2016: 86). У сваком од наведених аспеката, Баудолино позива Никиту (као хроничара) и читаоце његове епохе и будућих епоха, да дају смисао његовој приповести.

Након односа историје и легенди у претходним романима, у роману *Тајанствени йламен краљице Лоане* Еко приказује процесе присећања протагонисте Ђамбатисте Бодонија (фиктивног лика, којима има Екове аутобиографске црте, као и генерално - особине Екове генерације) након амнезије, у функцији приказивања личне исповести губитка идентитета и његове реконструкције у непрестаном преображају, а у ширем смислу, да би, посредством интерсемиотичких перспектива (у којима се преплићу цитати из књижевних дела, са текстовима популарних песама, стриповима итд.) покренуо питања односа културе и поткултуре 20. века и њихових утицаја на личност појединца, као и на сложеност његових друштвених интеракција.

Проблем губитка и реконструкције памћења (као кључни процес у отварању дијалога између писца и читалаца) присутан је и у роману у *Прашком жробље*, с тим што, (за разлику од претходне, хуманистичке позиције у *Тајанственом йламену краљице Лоане*), амнезија представља последицу социопатског и психопатског менталног склопа протагонисте. Пошто је већина наративних перспектива остварена из угла убице и фалсификатора, самим тим и Еко упућује читаоца „намерника” (Еко

15 У овим доменима остварене су три кључне наративне перспективе: а) у сликама крсташког разарања Цариграда и описима Никитиног и Баудолиновог бега, као и њихове синтезе у тренутку Баудолиновог приповедања (1204); б) ретроспекције 1155–1204. у облицима дифузних временских перспектива Баудолинове приповести, в) све до епилога Баудолинове судбине.

2011: 8) (који доживљава морбидне слике Симонинијевих исповести), да преиспита „сведочанства” у виду дневника и писама главног јунака.

Након гротескних сцена (претежно с краја 19. века) у *Прашком ђробљу*, у Екоом последњем роману - *Нулићи број* остварена је отвореност значења посредством разоткривања мистерија друге половине 20. века (које и у 21. веку имају своје последице): у односима опасности и интригантности писања новинских вести, као и у проблемима цензуре и манипулисања информацијама.

На основу наведених аспеката, истичемо да је Еко у својим романима применио, наградио и оправдао теорију отвореног дела - као плодотворног процеса интеракције феномена савремене културе и као кључног чиниоца у стварању постмодернистичке, нелинеарне књижевности.

9. Закључак

У студији *Отворено дело*, присутне су вишеструке перспективе кретања модерне уметности, посредством дескриптивне анализе. Еко је, такође, епистемолошком метафором „отвореног дела” негирао појам логоцентричности структуре у антиципацији поетике постмодернизма.

У овом контексту, анализу природе, функција, утицаја и значаја теорије отвореног дела започели смо проучавањем Ековог односа према Џојсовом стваралаштву, при чему смо, пре свега, истакли Џојсов утицај: на Екову концепцију идеалног читаоца, превредновања традиције, као и свести о умрежености текстова.

Следећи аспект нашег проучавања био је везан за Јакобсонов утицај на Еково посматрање природе амбивитета, као иманентне одлике књижевности. С друге стране, истакли смо и Екову надградњу Јакобсонових ставова - у поимању амбивитета као суштинског принципа стварања отворености значења, као и Еково потенцирање метатекстуалне свести, посредством истовременог преиспитивања традиције и сопственог стваралачког поступка.

Трећи сегмент наше анализе био је везан за објашњење природе мултидисциплинарности у студији *Отворено дело*, које представља нов однос према уметности, видљив у различитим манифестацијама израза: у књижевности, сликарству, на филму и телевизији, музици итд.

Да би се расветлили наведени принципи, било је, такође, потребно расветлити интердисциплинарну природу Екове студије посредством односа између теорије информације умножавања значења и преображаја књижевне форме - од референцијалне до поетске функције језика.

Следећи аспект значаја теорије отвореног дела остварен је у утицају на дефинисање појма интертекстуалности: од умрежености текстова и вишеслојног дијалога са традицијом, до Ековог обједињавања спољашњег и унутрашњег контекста у проучавањима односа семантике текста и друштвених кретања.

Логични наставци наше анализе текли су у правцима надградње теорије отвореног дела у Ековим каснијим студијама, као и Ековом

доприносу у настанку и развоју хипертекста, посебно у доменима умрежености и комбинацијама „центра алузија” – као теоријских основа стварања линкова у виртуелном свету.

Наше проучавање заокружили смо основним аспектима примене теорије отвореног дела у Ековим романима: од превредновања средњовековне културе у *Имену руже*, до актуелности новинских вести и питања креирања стварности у *Нулићом броју*, при чему смо истакли Екову практичну примену и надградњу теорије отвореног дела у романескном постмодернистичком свету.

На основу наведених аспеката, закључујемо да је Умберто Еко у *Отвореном делу* не само проучавалац већ и иноватор у стварању дифузног процеса структурирања „отворености значења”, у теоријским, као и у практичним – уметничким доменима, стварајући иновативне, динамичне амбигвитете који су допринели развоју нове визије савремене културе.

ИЗВОРИ

- Eco 1980: U. Eco, *Il nome della rosa*, Milano: Bompiani.
Eco 1988: U. Eco, *Il pendolo di Foucault*, Milano: Bompiani.
Eco 1995: U. Eco, *Ostrvo dana pređašnjeg*, Beograd: Centar za geopoetiku.
Eco 2000: U. Eco, *Baudolino*, Milano: Bompiani.
2004: U. Eco, *Tajanstveni plamen kraljice Loane*, Beograd: Politika – Narodna knjiga.
[orig.] Eko 2004с: У. Еко, *Тајанствени пламен краљице Лоане*, Београд: Политика – Народна књига.
Eco 2011: U. Eco, *Praško groblje*, Beograd: Plato.
Eco 2015: U. Eco, *Numero zero*, Milano: Bompiani.

ЛИТЕРАТУРА

- Aquinas, St. Thomas. Encyclopedia Britannica, <<https://www.britannica.com/biography/Saint-Thomas-Aquinas>>, 18. 5. 2022.
Bart 1986: R. Bart, *Teorija o tekstu*, preveo Miroslav Beker, Beograd: *Republika*, br. 12, Beograd, 9–10.
Bojanić Ćirković 2020: М. Војанић Ћирковић, *Ћиталас и науци о књижевности (од античких теорија читања до савременог доба)*, Ниш: Филозофски факултет. [orig.]
Бојанић Ћирковић 2020: М. Војанић Ћирковић, *Читалац у науци о књижевности (од античких теорија читања до савременог доба)*, Ниш: Филозофски факултет.
Delić 1991: J. Delić, *Hazarska prizma*, Beograd, Gornji Milanovac: Prosveta, Oktoih, Dečije novine.
De Malac 1971: G. De Mallac, *The Poetics of the Open Form (Umberto Eco's Notion of Opera Aperta)*, Huntly: Books Abroad, Huntly, January, 45/1, 31–36.
Derida 1979: J. Derrida, *Living On: Border Lines*, in: H. Bloom (ed.), *Deconstruction & Criticism*. New York: Continuum, 75–176.

- Eco, U. Vegetal and mineral memory (The future of books). <http://www.bibalex.org/attachments_en/publications/files/umberto_eco_.pdf>, 6. 12. 2014.
- Еко 1962: U. Eco, *Opera aperta: forma e indeterminazione nelle poetiche contemporanee*, Milano: Bompiani.
- Еко 1965: U. Eco, *Otvoreno djelo*, Sarajevo: Veselin Masleša.
- Еко 1979: U. Eco, *Lector in fabula*, Milano: Bompiani.
- Еко 1994: U. Eco, *Six Walks in the Fictional Woods*, Harvard U. P: Cambridge.
- Еко 2001: U. Eco, *Granice tumačenja*, Beograd: Paideia.
- Еко 2002: U. Eco, *O književnosti*, prevela Milana Piletić, Beograd: Narodna knjiga, Alfa.
- Еко 2003: U. Eco, *Šest šetnji po narativnoj šumi*, Beograd: Narodna knjiga, Alfa.
- Еко 2004: U. Eco, *Kod*, Beograd: Narodna knjiga, Alfa.
- Еror 2002: G. Eror, *Genetički vidovi interliterarnosti*, Beograd: Otkrovenje.
- Hačion 1996: L. Hačion, *Poetika postmodernizma*, Novi Sad: Svetovi.
- Hačion 2000: L. Hutcheon, *A theory of parody: the teachings of twentieth-century art forms*, Chicago: University of Illinois press.
- Jakobson 1966: R. Jakobson, *Lingvistika i poetika*, Beograd: Nolit.
- Kristeva 1967a: J. Kristeva, Bakhtine. Le mot, le dialogue et le roman, Paris: *Critique*, 239, Paris, 438–465.
- Kristeva 1967b: J. Kristeva, Pour une semiologie des paragrammes, Paris: *Tel Quel*, 29, Paris, 53–75.
- Lajbnić 1666: G. W. Leibniz, *Dissertatio de arte combinatoria*, Leipzig.
- Landow 1992: G. P. Landow, *Hypertext: The Convergence of Contemporary Critical Theory and Technology*, Baltimore: Johns Hopkins University Press.
- Landau 1994: G. Landow, *Hyper/text/theory*, Baltimore: John Hopkins University press.
- Landau 1997: G. Landow, *Hypertext 2.0*, Baltimore: John Hopkins University Press.
- Pati 2021: E. Patti, Umberto Eco's *Opera aperta* and the Birth of Italian electronic Literature, Liverpool: *Modern Languages Open*, 20 (1): Liverpool, pp. 1–13.
- Petković 1984: Н. Петковић, *Од формализма ка семиотици*, Београд: БИГЗ.
- Pfister 1991: M. Pfister, How postmodern is intertextuality? In H. F. Plett (ed.), *Intertextuality*, Berlin: Walter de Gruyter and Company, 207–224.
- Živković 2007: D. Živković, *Otvoreno delo i hipertekst*, Kragujevac: *Nasleđe*, 8, Kragujevac, 25–32. [orig.] Живковић 2007: Д. Живковић, *Отворено дело и хипертекст*, Крагујевац: *Наслеђе*, 8, Крагујевац, 25–32.
- Živković 2008: D. Živković, *Teorija informacije u studiji Otvoreno delo Umberta Eka*, u: D. Bošković (red.) *Srpski jezik, književnost, umetnost*, knj. II, *Književnost, društvo, politika*, Kragujevac: Filološko-umetnički fakultet, 397–384. [orig.] Живковић 2008: Д. Живковић, *Теорија информације у студији Отворено дело Умберта Ека*, у: Д. Бошковић (ред.) *Српски језик, књижевност, уметност, књ. II, Књижевност, друштво, политика*, Крагујевац: Филолошко-уметнички факултет, 397–384.
- Živković 2011: D. Živković, *Otvoreno delo i intertekstualni aspekti u romanu Ime ruže Umberta Eka*, Novi Sad: *Zbornik Matice srpske za književnost i jezik*, 59-1, Novi Sad, 111–131. [orig.] Живковић 2011: Д. Живковић, *Отворено дело и интертекстурални аспекти у роману Име руже Умберта Ека*, Нови Сад: *Зборник Матице српске за књижевност и језик*, 59-1, Нови Сад, 111–131.

- Živković 2014: D. Živković, Ruski formalizam u književnoteorijskoj misli Umberta Eka, u: D. Bošković, (red.), Uskrsnuće književnosti (100 godina ruskog formalizma), Kragujevac: Filološko-umetnički fakultet, 259–269. [orig.]
Живковић 2014: Д. Живковић, Руски формализам у књижевнотеоријској мисли Умберта Ека, у: Д. Бошковић, (ред.), Ускрснуће књижевности (100 година руског формализма), Крагујевац: Филолошко-уметнички факултет, 259–269.
- Živković 2016: D. Živković, *Otvoreni lavirinti: Eko i Pavić*, Kragujevac: FILUM. [orig.]
Живковић 2016: Д. Живковић, *Отворени лавиринти: Еко и Павић*, Крагујевац: ФИЛУМ.
- Živković 2019: D. Živković, Hermetizam i hipertekst, Kragujevac: *Nasleđe*, 42, Kragujevac, 107–124. [orig.]
Живковић 2019: Д. Живковић, Херметизам и хипертекст, Крагујевац: *Наслеђе*, 42, Крагујевац, 107–124.

Dušan R. Živković

THE NATURE AND SIGNIFICANCE OF THE THEORY OF THE OPEN WORK BY UMBERTO ECO

Summary

This paper presents an analysis of the nature and significance of Eco's theory of the open work, through the following aspects: 1. the influence of Joyce's poetics; 2. nature and function of ambiguity; 3. multidisciplinary in the *Open Work* (1962); 4. theories of information; 5. the relationship between the theory of open work and intertextuality; 6. the relationship between the author, the text and the reader in the *Open Work* and their theoretical overarching in Eco's later studies; 6. the influence of the theory of the open work on the creation of hypertext; 7. application of the theory of the open work in Eco's novels. In the *Open Work*, Umberto Eco became an innovator of the diffuse process of structuring "openness of meaning", creating innovations, dynamic ambiguities that contributed to the development of a new vision of contemporary culture.

Keywords: Umberto Eco, open work, ambiguity, intertextuality, hypertext, multidisciplinary, postmodernism

Примљен: 18. децембар 2022. године
Прихваћен: 25. март 2023. године